

Зора ЈАЧОВА

ИСТОРИСКИ ПРЕГЛЕД И ПЕРСПЕКТИВИ НА ВИЗУЕЛНАТА ПЕРЦЕПЦИЈА НА ГОВОРОТ

Првиот податок што им дава нагласка на лицата со оштетен слух и на неопходноста од читањето на говор од уста како единствен начин за излез од светот на тишината го наоѓаме во Библијата во Соломоновите приказни, каде што мајка му на царот Лемуел го советува својот син: „Отворај ја устата наместо немите“. Значи, за првпат глувите се спомнуваат како луѓе на кои треба да им се помогне, но за жал слушно оштетените лица се маргинализирани сè до појавата на хуманизмот и ренесансата.

Савиќ (1969, 30) го забележува податокот дека италијанскиот правник Бартолиј (XIV век), кој во своето дело „*Digesta nova*“, II, 45, зборува за некој Нелос од Габриелис, наполно глув, но интелигентен човек што можел преку движењата на устата да ги разбере сите соговорници.

Трагајќи по информации за воспитанието и за образованието на лицата со оштетен слух низ историскиот развој не забележуваме никакви податоци сè до XVI век, односно до појавата на Ѓироламо Кардано (1501-1576).

Медицинските и социјалните проблеми на глувоста биле елаборирани во различни државно–правни акти и медицински записи. Врз основа на тие сочувани документи можеме да донесуваме суд за работната способност на глувите лица од правен аспект, како и медицинските сфаќања за глувоста и во тој контекст да ги согледуваме можностите за нивното воспитание и образование.

Нивото на развој на медицинската наука ја третираше глувоста како последица и резултат на влијанието на натприродните сили врз некоја личност, односно како влијание на натприродните сили врз патолошките процеси во организмот. Затоа лекарите од стариот век дошле до заклучок дека „глувите не можат да го совладаат говорот“. Гален, таткото на средно–вековната медицина, дошол до констатација дека „глувоста е болест во која е нарушена функцијата на организмот“.

Многу ниското ниво на развој на медицинската наука, а особено на анатомијата и физиологијата, не им дозволувало на лекарите од Стариот и од Средниот век да ја откријат физичката природа на глувоста и да ја востановат причината за немошта, како и нивната меѓусебна зависност.

Од грчките филозофи ќе го споменеме мислењето на Аристотел во своите трактати „За чувствата на оние кои перципираат“ и „Сетилната перцепција и нивните објекти“, кој вели: „Говорот е тесно поврзан со слухот, а губењето на слухот доведува до губење на говорот. Говорот се состои од зборови, а секој збор содржи во себе мисла. Неразвиениот говорот ги оневозможува глувите да зборуваат, зашто се родени глуви. Тие можат да

испуштаат крици, но никогаш нема да бидат способни да изговараат зборови“. На тој начин, Аристотел дошол до заклучок дека „глувите не можат да се обучуваат“.

Ова сфаќање на Аристотел траело повеќе од стотици години, сè до појавата на бенедиктанскиот калуѓер *Pedro de Leon*, кој прв ги научил глувите да говорат.

Pedro de Leon (1508-1584) ја започнува својата замисла преку обучување на глувите деца кои биле скриени од страна на нивните родители во манастирите наспроти спротивставувањата на црквата (Савиќ Љ., 1996).

Теоријата и практиката во образованието на слушно оштетените лица низ историјата црпела информации од најразлични влијанија, така што денес, во услови на современо живеење, визуелната перцепција на говорот игра мошне значајна улога во секојдневната комуникација на слушно оштетените лица.

Љубомир Савиќ (1996, 15-34), проследувајќи го процесот на воспитување и образование на лицата со оштетен слух низ историскиот развој, а во тој контекст разгледувајќи ја ориентацијата на определени претставници што го расветлиле проблемот на визуелната перцепција на говорот како основно средство за развој на говорот кај глувите деца, дава мошне систематичен хронолошки преглед на теоретските и на практичните основи што влијаеле врз формирањето на двата основни система–гестовниот и оралниот, и тоа:

- Почетоци на создавање на теоретските основи како можност за создавање на образованието на глувите деца (XIV -XVI век).
- Етапа на индивидуално обучување и воспитување на глувите деца (XV - XVI век).
- Формирање на двата правца во теоријата и во практиката на индивидуалното образование на глувите деца (XVII век).
- Појава на специјалните училишта за глуви (XVIII-XIX век).
- Вечните дилеми на гестовниот и на оралниот систем (XX век).

Почетоци на создавање на теоретските основи како можност за создавање на образованието на глувите деца

Почетокот на создавање на теоретските основи на едукација на глувите лица го наоѓаме во епохата на ренесансата што ги зафатила сите области на животот, како што се: книжевноста, филозофијата, сликарството, техничките науки, но и медицината. Меѓу корифеите на ренесансата, како што се *Петрарка (книжевност)*, *Ѓото (сликарство)*, *Рафаело*, го наоѓаме и *Леонардо да Винчи (1452-1519)* познат како сликар, но и како добар познавач на анатомијата на човечкото тело. Неговите анатомски студии на мртви луѓе му послужиле за создавање на „*фигурата на човекот*“ (*De figura umana, 1948*), во која, врз база на 1500 цртежи, ги

открил различните делови на човечкото тело, „канон на размерот на човечкото тело“. Студирајќи ја мимиката на мускулатурата на лицата што се создава при лутење, плачење, смеење и тага, но и при говор, прв укажал на фактот дека говорот може и со вид да се прочита од човечката уста и лице. На тој начин, Леонардо да Винчи прв ги поставил темелите на сурдопедагошката наука со зборовите: „Иако глувиот човек не слуша, тој сепак може да разбере што другиот човек говори, ако го гледа и ги следи движењата на усните на тој што говори“. На тој начин, Леонардо да Винчи за првпат во светот го поставил општиот принцип на сурдопедагогијата, читање на говор од уста.¹

По Леонардо во епохата на ренесансата се јавуваат плејада други научници што се занимавале со проблемот на глувоста, меѓу кои најзначаен е *Гироламо Кардано (1501-1576)*, како најзначаен претставник на научната мисла и како основач на теориската концепција на образование на глувите деца–лекар, математичар и филозоф.² Тој ја застапувал идејата на преносот на звучни дразби преку коските на черепот, познат како „метод на стапчиња“ или во Германија познат како *Stabmethode*, со цел да се обезбеди непречена комуникација меѓу глувото лице и соговорникот. Во своите записи насловени како „*De utilitate ex adversis capienda*“, во VII глава, ја споредува глувоста со слепилото. Во 1622 година во своето дело „*Paralipomenon*“ го изнесува своето гледиште за „глувоста“ и заклучува: „Немоста се јавува како последица на глувоста“. Глувонемите треба да се поделат во три групи, глуви од раѓање, глуви кои рано го изгубиле слухот (пред да го научат говорот), и подоцна оглувени кои го развиле говорот. На тој начин, *Кардано* ја дава првата класификација за оштетеноста на слухот, во однос на времето на настанувањето на оштетениот слух, степенот на развиениот говор и остатоците на слухот.

Она што е особено значајно за сурдопедагошката теорија и практика е фактот дека *Кардано* прв ја поставил теоријата дека глувонемите можат да се образуваат, иако не направил никаков обид за практично решавање на проблемот со помош на пишувањето.

Кардано заедно со својот современик лекарот *Фабрицио Аквапенданте (Hieronymus Fabricius D'Aquapendente 1537-1619)* ја застапувал идејата „дека совладувањето на говорот кај глувите не може да се постигне по природен пат, туку по пат на специјално организирано обучување“ и тоа–визуелната перцепција и пишувањето.

Оптимистичките погледи на интелектуалниот развој на глувите деца, правилното создавање на градација на глувоста, ориентацијата на здравите сетила во процесот на обучувањето, ни даваат за право да го оквалификуваме *Кардано* како основач на сурдопедагогијата.

¹ Sercer A., *Otorinolaringologija*, Zagreb, 1951, 27-30; Sercer A., *Leonardo da Vinci-Traktat o slikarstvu*, Beograd, 1990; Tomic-Karavic M., *Leonardo da Vinci kao anatom i fiziolog*, *Ljecnicki vjesnik*, Zagreb, 1953, 3-4, 122-125

² *Кардано* имал глув син и затоа се занимавал со проблемите на образованието на глувите и како лекар и како татко.

Етапа на индивидуално обучување и воспитување на глувите деца

Хуан Пабло Бонет (1579-1633) ги прифаќа идеите на Кардано и своите искуства од практичната работа со глувите деца ги изложува во книгата „За природата на гласовите и вештината на учење на говорот кај глувите“ (издадена во Мадрид, 1620), првата сурдопедагогија во светот, што ги поставува темелите на образованието и воспитувањето на лицата со оштетен слух.

Размислувајќи и изнесувајќи го скептичниот став во однос на читањето на говор од уста, вели дека визуелната перцепција на видливите движења на устата не даваат можност за целосно препознавање на зборот. Мошне очигледно е дека Бонет не можел да ја сфати „глобалната перцепција на зборови“, ниту пак да го согледа „синтетичкиот момент во актот на читање на говорот од уста“ во кој интелектуалниот момент има функција на дополнување на смислата на поимите за невидливите елементи во говорниот акт.

Најзначаен придонес за сурдодидактиката како база на сурдопедагогијата од страна на Бонет е поставувањето на основните принципи во работата со глувите деца: свесност, конкретизација, споредување, систематичност, примена и доживување.

Формирање на двата правца во теријата и во практиката на индивидуалното образование на глувите деца

Во текот на XVII век низ процесот на индивидуалното образование на глувите деца се издиференцирале два правца:

Првиот правец-холандски, чии претставници се Булвер, Волис и Бекер, што го поддржуваат шпанското сурдопедагошко учење во користењето на различни видови на комуникација, како што се пишување, дактилологија, гест и орален говор.

Во светлината на проблемот на читање на говорот од уста е особено значајно да се забележи позитивниот став на Булвер, нотирани во неговите размислувања, „Секој внимателен човек има способност да го разбере другиот што зборува според движењата на устата... а родениот глув човек единствено може да се научи да, слуша букви преку очите. За нас кои читаме, сите букви се еднакви, но смислата на зборовите изразена преку буквите е различна“ (интелектуално-емоционалниот момент во актот на читање на говор од уста). На тој начин, Волис доаѓа до заклучок дека читањето на говор од уста е еден од факторите што го овозможуваат образованието на глувите лица. Но она што е најзначајно за Волис и за Булвер е дека тие ги искристализирале сурдопедагошките принципи во практиката, што нè потсетуваат на „златните правила на дидактиката“ што ја поставил Јан Амос Коменски во својата „Дидактика“ (1638).

Вториот правец-англиски, чии претставници се Хелмонт, Аман, Лана Терчи, Рафаел и Вилјам, што настојуваат образованието на глувите да го базираат врз оралниот метод како единствено средство во наставата.

Хелмонт, личност со енциклопедиско образование, во своето дело „Краток преглед на азбуката на холандскиот јазик во практиката на обучување на глувите преку говорен пат“, направил 36 бакрорези на кои е претставена положбата на говорните органи во актот на изговарањето на определен глас. На тој начин можеме да кажеме дека практиката на образование на глувите ги поставува темелите на експерименталната фонетика во XVI век.

Хелмонт ја поврзувал артикулацијата со читање на говорот од уста, и забележал дека „Глувонемите кои слухот го заменуваат со вид можат да читаат говор од уста и да го разбираат според движењата на говорните органи, а со вежбање во читањето на говор од уста го изоструваат видот“. Затоа, Хелмонт претставува прв претставник на чистиот орален метод, а неговиот „вокален алфабет“ наоѓа примена во фонетиката и во денешни услови.

Појава на специјалните училишта за глуви (XVIII-XIX век)

Појавата на специјалните училишта за глуви ученици претставува прогресивна етапа во развојот на сурдопедагогијата во однос на претходните периоди.

Според Савиќ (1994, 26) клучни детерминати што го определуваат отворањето на специјалните училишта за глуви ученици се:

- дотогашната практика на индивидуалното образование на глувите преку системот на домашни учители,
- социо–економските и културните потреби во општеството што ја прокламирало потребата за општото образование,
- создавањето на мрежата на редовни училишта по чиј пример се стремат и децата на широките слоеви.

Појавата на првите училиште се случува во Париз во 1770 година, така што до крајот на XVIII век во Европа егзистираат 58 училишта за глуви деца, потоа до првата четвртина на XIX век нивниот број се зголемува до 154, а до крајот на XIX век нивниот број се заокружува на 400 училишта на светско тло.

Воспитанието и образованието на глувите деца во услови на специјални училишта ја наметнува потребата од изградување прецизна сурдопедагошка концепција преку:

- дефинирање на целите и на задачите на училиштата,
- создавање на наставните планови и програми преку утврдување на можностите на интелектуалниот развој на глувото дете,
- диференцијација преку определени критериуми,
- изградување на принципи, методи и дидактички средства,

- создавање систем на училиште.

Основањето на училиштата за глуви ученици во секоја земја има свој специфичен развој во рамките на редовниот систем или како претставници *sui generis*.

Типовите на училишта биле различни, од отворен/екстерен тип и затворен или интернатски тип и специјалните одделенија при редовните училишта како преод меѓу интеграција и сегрегација.

Професионалното оспособување исто така поминува низ еволутивен пат од домски работилници до создавање на современи занимања, како база за професионалната обука сè до организирање на тригодишно школување според посебна наставна програма соодветно на технологијата на занимањето.

Потоа настапува период кога во училиштата се врши класификација според интелектуалните способности во три типа на оделенија: А, Б и Ц.

Актуелни прашања низ кои се развивал системот на специјално образование се времетраењето на часовите и застапеноста на предметите, така што проблемите што се однесувале на организацијата и на содржината на работата траеле во текот на XIX век.

Вечните дилеми на гестовниот и оралниот систем (XX век)

Паралелно со развојот на училиштата за глуви ученици се јавуваат два система или метода на обучување: гестикулациско–мимички или орален под влијание на определени филозофски и политички правци.

Двата правца, иако антагонистички еден кон друг, со различни филозофски основи, сурдопедагошки принципи и методски постапки, внесуваат радикални, смели идеи, кои подоцна ги диференцираат концепциите на протагонистите.

Во барањето на новите патишта и во разрешувањето на дилемите меѓу двата метода, мимичко–гестикулативната и оралната, оралниот метод добива на тежина преку нагласување **на читањето на говор од уста**. Но, за лицата со оштетен слух се јавува потребата од целосна информација на пласираната порака од соговорникот, така што како дополнување на актот на читање на говор од уста се наметнува потребата од дополнителни постапки како што се „усно-рачниот“ метод или „*Mund Hand Sistem*“, што го воведува данскиот сурдопедагог *Форхамер во 1900 година*, за да се воведо подоцна „*Рочестерскиот метод*“ (симултано користење на прстната азбука и говорот).

Со комбинирање на позитивните страни на претходните методи доаѓа до создавање на „*комбиниран метода*“ во 1943 година, што ги опфаќа пишувањето, гестот, оралниот говор и остатоците на слухот.

Во САД, сè повеќе се говори за „отежната комуникација“, а не за остатоци на слух, така што во 1974 година се воведува „тотална комуникација“ како општо прифатен метод.

Филозофската основа на тоталната комуникација е лингвистичкото учење на Роман Јакобсон, според кого „секој акт на комуникација е порак која психички и физички го доведува во контакт лицето што говори со својот соговорник. Комуникацијата е можна доколку обете лица го разбираат јазикот со кој се искажува пораката, односно пораката мора да биде изградена на единствениот заеднички код“.

Но, на крајот треба да се нагласи дека во обид да се изнајдат најсоодветни патишта во изградувањето на еден општ и единствен систем, новите трендови не внесуваат значајни новини во наставниот процес.

Сепак, треба да забележиме дека при преземањето на старите позитивни концепции од претходните методи и со внесувањето нови и попрактични идеи се создава сигурно тло за изградување на нов кохерентен систем на воспитание и образование како основна задача на сурдопедагошката иднина.

Stoker R. (1987, 17), во обидот да направи најпрегледна и најприфатлива хронологија на сите луѓе и институции инволвирани во развојот и во сфаќањето на процесот на визулната перцепција на светско ниво, се повикува на DeLand (1968, 25) *The story of lipreading. Washington DC; Alexander Graham Bell Assn. For Deaf i Bender (1981)*, кои упатуваат на четири основни влијанија низ историјата:

1. Период на разбудување (1450-1700),
2. Ера на конфронтација (1700-1850),
3. Период на просветлување во XX век (1850-1940),
4. Период на модерната ера.

Период на разбудување (1450-1700)

Во периодот на XV век Шпанија била зафатена од влијанието на Европа, а со патувањето на Кристофер Колумбо се открива новиот свет, така што настапува експанзионистичкиот период на прифаќање на најразлични доктрини до највисок лимит. Pedro de Leon (1520-1584), бенедиктанскиот монах, за првпат го изнесува своето мислење дека глувите деца можат да зборуваат, да читаат и да пишуваат.

Pedro de Leon, таткото на оралниот метод, постигнува особени успеси со зачудувачкото подобрување на способностите на неколку глуви луѓе, преку инструктивните методи што биле регистрирани во неговите извештаи, изгорени во манастирот каде што живеел. Според De Land (1968), Don Velasco, еден од неговите ученици, што ги запишувал најраните инструкции, информирал дека тие се состоеле во „учење на изговарањето на

пишаните симболи, преку перципирање на наставникот“, а „гледајќи го говорот тие учеле да читаат говор од уста“.

Ера на конфронтација (1700-1850)

Во овој период методите што се употребувале за учење на читањето на говор од уста се слични на методот на *Pedro de Leon*, така што слушно оштетените деца учеле да го артикулираат асоцирајќи со пишуван симбол, почнувајќи од едноставен изговор кон сè покомлексни конструкции.

Наспроти ентузијазмот од XVII век за акцентирање на улогата на визуелната перцепција во животот на слушно оштетените лица, во овој период доминира употребата на пишуваниот материјал и дактилологијата како сегменти од оралниот систем на образование на глувите лица. Во тој контекст, вели *Richard G. Stoker (1988, 19)*, „развојот на науката беше поставен на релација со артикулациониот тренинг и асоциран со учењето на читањето на говор од уста како секундарни јазични инструкции наспроти дактилологијата“. Поларизираните идеи на филозофиите на *de l'Ерее's*, претставник на гестовниот метод, и *Heinicke's*, претставник на оралниот метод, се поврзуваат во јазичниот концепт штој претставува база за двата образовни метода, односно едукаторите во оваа ера почнуваат да ја препознаваат пишуваната форма на јазикот како едно друго ниво на когнитивната мапа во човечкиот развој. Наспроти размислувањата за длабоките промени за учењето на говорот и на јазикот, се забележува дискретен прогрес во однос на појавата на разбирањето на начинот на достигнување на способностите на читање говор од уста.

Период на просветлување во XX век (1850-1940)

Информациите околу успехот на оралните училишта во Германија се инфилтрираат постепено во секојдневните публикации. Генералниот став дека слушно оштетените деца треба да учат да говорат и да читаат говор од уста создава размислувања и кај возрасните глуви лица за можноста за стекнување на знаења преку визуелната перцепција.

Aleksander Graham Bell's во Северна Америка динамично ја инволвира оралната образовна практика сè до крајот на XIX век, така што во 1881 година, за време на Интернационалниот конгрес во Милано за едукаторите на глуви, се декларира образовната програма за глуви, со што се охрабрува развојот на оралната комуникација.

Примената на читањето на говор од уста е нагласена за време на ерата по Миланскиот конгрес под влијание на наставниците за глуви ученици.

Третманот на процесот на читање на говор од уста радикално се менува кон крајот на Втората светска војна преку:

- *матурација на професионалноста во аудиологијата,*

- зголемениот број на ветерани со оштетен слух,
- порастот на знаењето за напредокот на говорниот јазик,
- порастот на знањата за експерименталната техника,
- технолошката револуција, посебно подрачјето на компјутерската техника.

Тоа значи дека читањето на говор од уста до крајот на 1940 година било проучувано на патот меѓу клиничките и академските проблеми, така што повеќето специјалисти барале информации околу инструктивните методи во процесот на читање на говор од уста ги добивале од слушно оштетените лица (*Jeffers & Barley, 1971*) *Speechreading (lipreading)*. Springfield, IL, Charles C. Thomas.

Аудиолозите во овој период се концентрирале на клиничкиот третман, на дијагностиката и на развивањето на аудиторната функција, односно на механичката проводливост на слушните амплификатори.

Група аудиолози формираат сервисни служби што ќе обезбедуваат инструкции за читање на говор од уста, бидејќи низата испитувања на професионалните стандарди на *ASHA (American Speech-Language-Hearing Association)*, разоткриваат неможност во разбирањето на инструкциите во програмите за тренинг предвидени за процесот на читање на говор од уста.

Во 1966 година рехабилитациските сервиси ги вклучуваат неопходните инструкции во процесот на читање на говор од уста преку зголемување на тестовите во класичната аудиометрија со помош на компјутерска опрема за тестирање.

Во наредните 25 години група истражувачи како *J. O' Neill, H. Oyer K., Berger, J. Jeffers, M. Barley* и *N. Erber* го расветлуваат процесот на читање на говор од уста, така што *Stoker R.G. & French-St. George, M. (1984) Factors influencing speechreading performance, Research findings 9 pp. 95-122*. In *W. Northcott (Ed.), Oral Interpreting, Principles and practices*. Baltimore, MD; University Park Press, ги сумира нивните размислувања за да ги објасни различните аспекти во третирањето на проблемот на читањето на говор од уста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Berger K.W., 1972: *Speechreading: Principles and methods*. Baltimore, MD: National Education Press.
2. De Land F., 1968: *The story of lipreading*. Washington, DC: Alexander Graham Bell Assn. for Deaf.
3. Erber N.P., 1979: Speech perception by profoundly hearing-impaired children. *Journal of speech and hearing disorders*, (44), 3, 255-269.
4. Erber N.P., 1979a: Auditory-visual perception of speech with reduced optical clarity. *Journal of speech and hearing research*, 22, 212-223.
5. Jeffers J., Barley M., 1971: *Speechreading (lipreading)*. Springfield, IL: Charles C Thomas.
6. Jeffers J., Barley M., 1980: *Speechreading (lipreading) (7th ed.)*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
7. Savic Lj., 1969; *Citanje govora sa usta, Savez gluhih Jugoslavije, Beograd*.
8. Savic Lj4., & Ivanovic, 1996; *Surdopedagogija, Defektoloski fakultet, Beograd*.
9. Stoker R.G., French-St.George M., 1987: Effects of short term training on lipreadability of speakers. *Paper presented at meeting of American Speech-Language-Hearing Assn ., New Orleans, LA*.
10. Stoker R.G., French-St. George M., 1984: Factors influencing speechreading performance: Research findings (pp. 95-122). In W. Northcott (Ed.), *Oral interpreting Principles and practices*. Baltimore, MD: University Park Press.

Zora JACOVA

HISTORICAL REVIEW AND PERSPECTIVES OF SPEECHREADING

This paper presents historical review of different researches about speechreading.

Speechreading is very important for deaf children education and all around the world is a part of their education.

Key words: speechreading, lipreading, deaf and hard of hearing children education.